

<https://doi.org/10.70728/c.series.ped.v08.i08.106>

XUDOYBERDI TO‘XTABOYEVNING “SHIRIN QOVUNLAR MAMLAKATI” VA JOAN ROULINGNING “GARRI POTTER” ROMANLARIDA FANTASTIK VA REALISTIK KATEGORIYALARNING BADIY VAZIFASI

Mohira Tursunova Ilxomjanovna

*Namangan davlat chet tillari instituti dotsenti
Filologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD)*

mohiratorsunova1105@gmail.com

ORCID: 0009-6629-2068

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek yozuvchisi Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” ertak-romani va britan yozuvchisi Joan Roulingning “Garri Potter” roman turkumi fentezi janri nuqtayi nazaridan qiyosiy-tipologik tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi fentezi janrining zamonaviy jahon adabiyotshunosligida faol o‘rganilayotgani, biroq o‘zbek va ingliz adabiy an‘analariga mansub namunalarning qiyosiy jihatdan deyarli tadqiq etilmaganligi bilan belgilanadi. Maqola markazida quyidagi masalalar yotadi: ikki dunyolilik (real va fantastik olamlar) tamoyilining har ikki asarda badiiy shakllanish xususiyatlari; xalq ertaklari va mifologik arxetiplarning (sinovdan o‘tish, sehrli yordamchi, chegarani kesib o‘tish kabi) zamonaviy fentezi matniga transformatsiyalanishi; xronotop tuzilishi va uning janr semantikasiga ta’siri; hamda fantastik voqelikda realistika-maishiy unsurlarning saqlanish darajasi. Tadqiqotda qiyosiy-tipologik va struktur-semiotik metodlardan foydalanildi. Natijada ikki muallif ijodida fentezi janrining universal strukturaviy belgilari bilan bir qatorda, milliy folklor an‘analaridan kelib chiquvchi o‘ziga xos badiiy yechimlar ham aniqlandi. Maqola natijalari fentezi janrini qiyosiy o‘rganish, shuningdek o‘zbek bolalar adabiyotini jahon konteksti bilan bog‘lash borasidagi tadqiqotlar uchun amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so‘zlar: fentezi, ikki dunyolilik, arxetip, xronotop, folklor motivi, qiyosiy adabiyotshunoslik, X. To‘xtaboyev, J. Rouling.

Аннотация. В статье в сравнительно-типологическом аспекте анализируются сказочный роман узбекского писателя Худайберди Тухтабоева “Страна сладких дынь” и серия романов британской писательницы Джоан Роулинг “Гарри Поттер” с позиций жанра фэнтези. Актуальность исследования обусловлена тем, что жанр фэнтези активно изучается в современном мировом литературоведении, однако сравнительный анализ образцов узбекской и английской литературных традиций остаётся практически неисследованным. В центре статьи следующие вопросы: художественное воплощение принципа двоемирия (реального и фантастического миров) в обоих произведениях;

трансформация фольклорных и мифологических архетипов (испытание, волшебный помощник, пересечение границы) в текст современного фэнтези; структура хронотопа и её влияние на жанровую семантику; степень сохранения реалистично-бытовых элементов в фантастической действительности. В исследовании применены сравнительно-типологический и структурно-семиотический методы. В результате наряду с универсальными структурными признаками жанра фэнтези в творчестве обоих авторов выявлены самобытные художественные решения, обусловленные национальными фольклорными традициями. Результаты статьи имеют практическое значение для сравнительного изучения жанра фэнтези, а также для исследований, связывающих узбекскую детскую литературу с мировым контекстом.

Ключевые слова: фэнтези, двоемирие, архетип, хронотоп, фольклорный мотив, сравнительное литературоведение, Х. Тухтабоев, Дж. Роулинг.

Abstract. This article presents a comparative-typological analysis of the fairy-tale novel *The Land of Sweet Melons* by the Uzbek writer Khudoyberdi Tukhtaboyev and the Harry Potter novel series by the British writer J. K. Rowling from the perspective of the fantasy genre. The relevance of the study lies in the fact that, while the fantasy genre is actively studied in contemporary world literary criticism, comparative analysis of Uzbek and English literary examples remains largely unexplored. The article focuses on the artistic realization of the duality-of-worlds principle (the real and the fantastic) in both works; the transformation of folklore and mythological archetypes (trial, magical helper, crossing of the threshold) into the contemporary fantasy text; the structure of the chronotope and its influence on genre semantics; and the degree to which realistic, everyday elements are preserved within the fantastic reality. The study employs comparative-typological and structural-semiotic methods. As a result, alongside universal structural features of the fantasy genre, distinctive artistic solutions rooted in national folklore traditions were identified in the works of both authors. The findings are of practical value for the comparative study of the fantasy genre and for research connecting Uzbek children's literature with the world literary context.

Keywords: fantasy, duality of worlds, archetype, chronotope, folklore motif, comparative literary studies, Kh. Tukhtaboyev, J. Rowling.

Kirish. XIX asr oxirida Jorj Makdonaldsning “Malika va goblin”, “Fantast” kabi asarlari bilan dunyoga kelgan fentezi yo‘nalishi XX asrga kelib jahon adabiyotida modernistik yo‘nalishda yozilgan badiiy asarlar bilan bir qatorda o‘z o‘quvchilarini juda tezkorlik bilan topdi. Bu yo‘nalishda ijod qilgan har bir adib fentezi strukturasiga, tematikasiga, mazmun-mohiyatiga o‘ziga xos hissa qo‘shdi, bu esa fantastik unsurlarga ega asarlarning o‘z ichida tur-turlarga bo‘linishiga olib keldi.

Mazkur maqolada Xudoyberdi To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” ertak-romani va Joan Roulingning “Garri Potter” roman turkumi tanlab olindi. Har ikki asar fentezi yo‘nalishida yozilgan bo‘lib, ularda real dunyo bilan bir qatorda unga parallel ravishda fantastik, to‘qima dunyo aks ettiriladi. Tadqiqotning maqsadi ikki asardagi fantastik va

realistik kategoriyalarning o‘zaro nisbatini, folklor-mifologik asosini hamda badiiy xronotop xususiyatlarini qiyosiy tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Fentezi yo‘nalishida yozilgan asarlar g‘ayrioddiy fenomenalar haqidagi adabiyotdir. Fentezining eng birinchi va muhim xususiyati unda kuchli badiiy to‘qimaning mavjud bo‘lishidir. Adabiyotshunos Ye.N.Kovtun xalq og‘zaki ijodining mif va ertak kabi janrlarini XIX–XX asrlar Yevropa adabiyotida yangidan paydo bo‘lgan badiiy to‘qimaning eng qiziqarli va, har holda, eng qadimiy turlari deb ataydi²³. V.M.Pivoyevning fikricha: “mif o‘z rivojlanish yo‘lida mif yaratish subyekti tomonidan uning mazmunini anglash va ratsionalizatsiya qilishning turli darajalari bilan tavsiflanuvchi bir necha bosqichni bosib o‘tadi”²⁴.

Zamonaviy adabiyotda ham qadim folklordagi miflardan unumli foydalaniladi. Bunday asarlarda arxaik mifga xos bo‘lgan syujet, qurilish tamoyili va qarashlar tizimi muallif tomonidan qasddan poetik vosita sifatida qo‘llaniladi va badiiy shaklning tarkibiy qismiga aylanadi. Ushbu tarkibiy qismlardan biri fenteziga xos bo‘lgan o‘ziga xos “ikki dunyolilik”, ya’ni real va xayoliy dunyoning mavjudligi bo‘lsa, yana biri fentezi olamini afsonaviy mavjudotlar bilan to‘ldirish va jonlantirishdir.

M.Neyelov fentezi yo‘nalishidagi asarlar ma’lum arxetiplar, prototiplar (Qahramon, Ona, Donishmand, Muqaddas Qadah va boshqalar) ning mavjudligi bilan boshqa asarlardan ajralib turadi, deb ta’kidlaydi²⁵. Zamonaviy fentezi mualliflari, ko‘pincha, xalq miflari, rivoyatlari va ertaklaridan ilhomlanib, o‘z asarlariga folklor unsurlarini kiritadilar. Bu ularga o‘quvchilarga tanish va shu bilan birga sirli bo‘lishi mumkin bo‘lgan boy hamda maftunkor dunyolarni yaratish imkonini beradi.

H.To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” romani ertak-roman deb nomlangan bo‘lsa-da, bizning fikrimizcha, fentezi uslubida yozilgan asardir, zero unda real dunyo bilan bir qatorda unga parallel ravishda fantastik, to‘qima dunyo aks ettiriladi. Asar boshida bosh qahramon Akromning fantastik olamga tushib qolishi o‘ziga xos tarzda tasvirlangan, u eshagini davolash maqsadida, uning belidagi yaraga yong‘oq mag‘zini ezib qo‘yadi, keyin esa uning belidan ulkan yong‘oq daraxti o‘sib chiqadi:

“Eshagimning ustidan katta bir yong‘oq o‘sib chiqibdi. Yana-tag‘in shig‘il hosil turibdi deng”²⁶

Bu syujet ingliz xalq ertaklaridagi “Jek va loviya poyasi” ertagidagi ulkan loviya poyasining bir zumda o‘sib, osmon qadar ko‘tarilishini eslatadi. Muallifning o‘zi ham mazkur syujetni o‘zbek xalq ertagidan olganini tasdiqlaydi²⁷.

Daraxt obrazi barcha xalqlar folklorida milliy dunyoqarashdan kelib chiqib talqin etilishi kuzatiladi. V.Yevsyukovning yozishicha, “hayot daraxti dastlabki ummonning had-hududsiz suvlari orasidagi quruqlikda birinchi bo‘lib yuzaga kelgan va insoniyatning dastlabki ajdodlari ana shu daraxt tagida o‘zining ilk qadamlarini qo‘ygan, binobarin, shu

²³ Ковтун Е.Н. Художественный вымысел в литературе XX века. Москва: Высшая школа, 2008. – С. 34.

²⁴ Пивоев В.М. Мифологическое сознание как способ освоения мира. Петрозаводск: Карелия, 1991. – С. 58.

²⁵ Неёлов Е.М. Волшебнo-сказочные корни научной фантастики. Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986. – С. 41.

²⁶ Тўхтабоев Х. Ширин қовунлар мамлақати: Эртak-роман. Тошкент: Ёш гвардия, 1982. – Б. 9.

²⁷ Тўхтабоев Х. Болалигим-олтин уям. Тошкент, 1996. – Б. 112.

daraxt tagida nikohlangan odamdan inson zoti kelib chiqqan”²⁸ haqidagi afsonalar keng tarqalgan. “Koinot daraxti” yokida “jahon daraxti” arxetipining ramzi bo‘lib, “hayot daraxti”, “hosildorlik daraxti”, “samoviy daraxt” kabi nomlarga ega. Uning ildizlari o‘tmishni va yer osti dunyosini, tepasi esa kelajak va samoviy dunyoni ifodalaydi. Skandinavialiklar uchun bu vazifani olamlarni bog‘laydigan “Igdrasil” nomli ulkan daraxt bajaradi.

H.To‘xtaboyev asarida folklor arxetipiga o‘ziga xos o‘zgartirish kiritilgan, jumladan u folklordagi eman, qarag‘ay, qayin, tol yoki archa emas, balki o‘zbek xalqiga, o‘zbek bolalariga yaqindan tanish bo‘lgan yong‘oq daraxtidan foydalanadi. Yong‘oq daraxtining mevasini tatib ko‘rgandan so‘ng, uning ustidagi sarguzashtlarni boshdan kechirgan Akrom axloq va axloqsizlikni, to‘g‘rilik va o‘g‘rilikni, halollik va haromni anglash jarayonlarini boshdan kechiradi. Bundan tashqari, ingliz xalq ertagi “Jek va loviya poyasi”da ham, “Shirin qovunlar mamlakati”da ham yana bir umumiy detal mavjud bo‘lib, bu loviya va qovun urug‘laridir. Ular sehrli tarzda tez soniyalar ichida o‘sa oladi.

“Ikki dona qovun urug‘i ilashib chiqib yerga tushib ketdi. Shu zahotiyoyq unib chiqib palak ota boshladi... Har qovunlar pishibki, eng kichkinasi yuz litr suv sig‘adigan yog‘och bochkacha keladi deng”²⁹

Ingliz ertagida esa:

“sprung up into a big beanstalk which went up and up and up till it reached the sky”³⁰ (loviya bir zumda o‘sib, osmonga yetguncha ko‘tarilgan katta poyaga aylandi).

Ikki dunyolilikning fentezi asarlaridagi eng muhim xususiyati aynan shu ikki olamning bir-biriga parallel, ammo o‘zaro ta’sirlashuvchi tarzda mavjud bo‘lishidadir. Bu jihatdan “Shirin qovunlar mamlakati” va “Garri Potter” o‘rtasida tub farq mavjud. Agar birinchisida fantastik va real olamlar bir-biridan aniq ajratilgan bo‘lsa, ikkinchisida ular tobora chirmashib ketadi.

Fentezi yo‘nalishidagi asarlarda parallel fantastik dunyolarga turli xona yoki jihozlar ichidan (“Narniya saltanati”da shkaf orqali), poyezd vokzali platformasidan (masalan, “Garri Potter”da), yoxud daraxt orqali (“Jek va loviya poyasi”, “Shirin qovunlar mamlakati”) o‘tish mumkin. Turli asarlarda yozuvchilar bu holatni turlicha tasvirlaydilar.

“Garri Potter”da sehrli dunyo real dunyodan butunlay ajralgan emas: sehrgarlar Magllardan uzoq bo‘lmagan joyda yashaydilar, faqat oddiy odamlar oldida sehr qilish taqiqlanadi. Londondagi “Leaky Cauldron” bari orqasidagi devor uch marta taqiqlatilganda Diagon xiyoboniga yo‘l ochadi, keyinchalik esa Garri 9 $\frac{3}{4}$ platformasiga boradi, u yerdan Xogvarts Ekspressi jo‘naydi. Real dunyo xronotopi xayoliy Littl Uinging shaharchasidagi Privet Drayv ko‘chasi orqali tasvirlangan:

“A breeze ruffled the neat hedges of Privet Drive, which lay silent and tidy under the inky sky, the very last place you would expect astonishing things to happen”³¹ (Yengil shabada siyohrang osmon ostidagi sokin ko‘chaning chetidagi chiroyli tarzda kesilgan butalarni qo‘zg‘atardi va bu yer sirli hodisa sodir bo‘lishi mumkin bo‘lgan joydek tuyulardi).

²⁸ Евсюков В.В. Мифы о вселенной. Новосибирск: Наука, 1988. – С. 27.

²⁹ Тўхтабоев Х. Ширин қовунлар мамлакати: Эртақ-роман. Тошкент: Ёш гвардия, 1982. – Б.24.

³⁰ English Fairy Tales / Collected by J. Jacobs. “Jack and the Beanstalk”. London: David Nutt, 1890. – P. 61.

³¹ Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher’s Stone. London: Bloomsbury, 1997. – P.7.

Platformaning topilishi epizodi ham xarakterlidir:

“I just take the train from platform nine and three-quarters at eleven o’clock... It’s on my ticket”³²

Ammo Garrining xolasi va amakisi bunday platformaning mavjudligiga ishonmaydilar. Londondagi Kings-Kross aslida ham real, hozir ham mavjud bo‘lgan poyezd stansiyasi bo‘lib, roman uni ham odamlar, ham sehrgarlar yig‘iladigan joy sifatida tasvirlaydi. Platformalar o‘rtasidagi to‘siq aslida sehrli dunyo va oddiy odamlar dunyosini ajratib turuvchi chegaradir, fikrimizcha, o‘nlik sanoq tizimida so‘nggi raqam bo‘lgan “9” ning tanlanishi ham ramziy ma’noga ega.

G.Niksning “Sabriel” romanida bizning dunyomizning o‘rnini xayoliy Ankelstierra mamlakati egallaydi, biroq alohida farqlar yo‘q, uning aholisi XX asr sivilizatsiyasining barcha afzalliklaridan foydalanadi, hech kim sehrga ishonmaydi. Ammo shimoldan uzoqda sehrli o‘lka “Eski Qirollik” bor, ikki dunyoni esa nekromant Abhorsen qo‘riqlagan devor ajratib turadi.

H.To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati”da esa parallel fantastik olamga yong‘oq daraxti orqali o‘tiladi, Akrom katta tarvuzning ichiga sho‘ng‘ib ketadi-yu, uning ichida yashayotgan, o‘ziga xos yashash tarziga ega bo‘lgan odamlarni kashf etadi. Uning hayoti real va fantastik dunyoga ajraladi, biri Soyqishloqda o‘tkazgan kunlari bo‘lsa, ikkinchisi afsonaviy yurtdagi hayoti, ulug‘ olim bo‘lishi, ulamolar qatoridan o‘rin olishidir. Adabiyotshunos M.Abdullayeva ta’kidlaganidek, yozuvchi “g‘aroyib yurt, uning o‘ziga xos kishilari bilan qahramonini to‘qnashtirar, do‘stlashtirar, bahslashtirar ekan, qiyoslash yo‘lidan boradi”³³, xayoliy yurt, uning kishilari haqida yozadi-yu, o‘z mamlakati, odamlari, ijtimoiy-ma’naviy-ruhiy muammolarini qiyoslaydi.

Ko‘rinib turibdiki, har bir asarda parallel dunyoga o‘tish vositasi har xil bo‘lsa-da, ularning barchasi umumiy funksional vazifani bajaradi: kundalik, tanish narsani (shkaf, devor, daraxt, tarvuz) sirli chegaraga aylantirish orqali o‘quvchini ikki dunyo o‘rtasidagi bo‘sag‘ada ushlab turish.

Ko‘rinmas bo‘lish yo‘llari va usullari haqidagi mulohazalar xalq og‘zaki ijodidan to yozma adabiyotgacha topiladi. “Shirin qovunlar mamlakati”, “Sariq devni minib”, “Garri Potter” romanlarida ham bu masalaga murojaat qilingan bo‘lib, bu deyarli barcha dunyo madaniyatlarida, garchi ozgina farqlar bilan bo‘lsa-da, mavjud keng tarqalgan syujetdir.

Aslida, ko‘rinmas qalpoq g‘oyasi ming yillar oldin qadimgi yunon mifologiyasida paydo bo‘lgan, dastlab u Aidga tegishli sehrli narsalardan biri sifatida, keyinchalik Perseyning Meduza bilan jangi haqidagi afsonada namoyon bo‘ldi. Bosh qahramon “Shirin qovunlar mamlakati”da ertaklarda uchraydigan sehrli qalpoqchadan juda unumli foydalanadi, u ham sehrli yordamchi, homiy, ham sehr vositasi vazifasini bajaradi.

Shunisi e’tiborga molikki, folklordagi va yozma adabiyotdagi ko‘z jodusi (yunon mifologiyasida), oyoq mo‘jizasi (rus xalq ertaklaridagi chopag‘on botir), qo‘llar asrori (deyarli hamma xalqlar folklorida) haqidagi motivlardan farqli o‘laroq, H.To‘xtaboyev

³² Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher’s Stone. – P. 65.

³³ Абдуллаева М. Худойберди Тўхтабоев насрида киёслаш усули // Ўзбек тили ва адабиёти. 2019. № 2. – Б. 63.

asarida hid biluvchi burun motivi kiritiladi. Akrom g‘aroyib fazilatli burni tufayli afsonaviy mamlakatning qahramoni darajasiga ko‘tariladi. Akrom Iblisga qarshi aql bilan kurashish yo‘lini tanlaydi va bu yo‘lda turli fizikaviy, kimyoviy, biologik, genetik ilm-fan bilan bog‘liq usullardan foydalanadi. Bu jihat asarni oddiy ertakdan farqli ravishda ilmiy-fantastik unsurlarga yaqinlashtiradi.

Natijalar va Muhokama.

Badiiy asarning alohida kategoriyasi sifatida makon va zamon birligini tavsiflash uchun M.M.Baxtin tomonidan taklif qilingan “xronotop” atamasi qo‘llaniladi. Bu yerda vaqt zichlashib badiiy ko‘rinishga ega bo‘ladi, makon esa kuchayadi va zamon, syujet, tarix bilan birga harakatga keladi. Zamon belgilari makonda namoyon bo‘ladi, makon esa zamon bilan idrok qilinadi va o‘lchanadi.

O.A.Kostrova ta’kidlaganidek, “aynan fantastik xronotop makonning egilishi, cho‘zilishi va siqilishiga sababchi bo‘ladi, vaqtning tezlashishi va sekinlashishi, asar qahramonlarining makonda tezkor harakatlanishi va ko‘chishi, boshqa obyektlarning yo‘qolishi, paydo bo‘lishi va tezkor harakatlanishiga imkon beradi”³⁴. “Garri Potter” asarining xronotopi bevosita real Angliya xronotopiga bog‘langan Xogvartsga boradigan yo‘l Kings-Kross vokzalidan, Diagon xiyoboniga yo‘l, Londondagi haqiqiy binolar o‘rtasidan o‘tadi. “Shirin qovunlar mamlakati”da esa fantastik makon Soyqishloqdan tashqarida, mustaqil, “Rostgo‘ylik va halollik tajriba instituti”, “Dadasi amaldorlar tajriba fakulteti” kabi muassasalar bilan to‘la ijtimoiy tuzilmaga, o‘z qonun-qoidalariga ega bo‘lgan mustaqil mamlakat sifatida quriladi.

Amerikalik yozuvchi Rojer Zelazni fentezi asarlaridagi personajlarning voqe bo‘lishi uchun ma’lum bir izohlar shart emasligini ta’kidlab, o‘zi yaratayotgan mavjudotning tabiati haqida uzundan-uzoq izoh berish shart emasligini yozadi. Adabiyotshunos N.G.Komlevning fikricha, fentezi poetik g‘aroyib obrazlarga boy bo‘lib, g‘ayrioddiy, noreal voqea-hodisalar va xarakterlarni tasvirlaydi. Shu bilan birga, sehrli olam tasvirini yaratish jarayonida mantiq va realizmning barcha dalillaridan voz kechish mumkin emas. Brendon Sanderson ta’kidlaganidek, yozuvchi o‘zga dunyoni yaratar ekan, nafaqat sehr kuchi ishlaydigan qoidalarni, balki fizika, biologiya va tabiat qoidalarini ham hisobga olishi lozim, aks holda asar o‘quvchi ko‘z o‘ngida jozibadorligini yo‘qotadi.

“Garri Potter”ning o‘ziga xosligi shundaki, unda real hayotda mavjud bo‘lgan ko‘plab obyektlar fantastik funksiyaga ega bo‘lib qatnashadi. Masalan, professor Sneg darsida Garri quyidagi fikrni aytadi:

“asphodel and wormwood make a sleeping potion so powerful it is known as the Draught of Living Death”³⁵ (asfodel va shuvoq shu qadar kuchli uyquchan iliksir hosil qiladiki, u “Tirik o‘lim iliksiri” deb ataladi)

Asfodelus haqiqatan mavjud bo‘lgan, Karl Linney tomonidan 1753-yilda tasvirlangan o‘simlik bo‘lib, qadimgi yunon mifologiyasida o‘liklar dunyosi bilan bog‘liq holda ishlatilgan. Xuddi shunday, birinchi kitobdagi bezoar toshi haqidagi dars ham realistik asosga ega.

³⁴ Кострова О.А. Художественный хронотоп фантастического текста // Вестник СамГУ. 2011. № 2. – С. 173.

³⁵ Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher’s Stone. London: Bloomsbury, 1997. – P.138.

“A bezoar is a stone taken from the stomach of a goat and it will save you from most poisons”³⁶ (“bezoar” echkining oshqozonidan olingan tosh bo‘lib, u sizni ko‘p zaharlardan qutqaradi).

“Bezoar” so‘zi forsha “pad-zahr” so‘zidan kelib chiqqan bo‘lib, o‘rta asr Ispaniyasida ziddizahar sifatida real qo‘llanilgan.

Mandragora ildizi ham asarda muhim o‘rin tutadi. Xogvarts o‘simlikshunoslik darsida talabalar Mandragora ildizlarini yig‘ib o‘rganadilar, chunki ular qora afsun qurbonlarini normal holatga qaytarish qobiliyatiga ega. Mandragora ildizi qadim zamonlardan beri folklorda katta ahamiyatga ega bo‘lib, ular ba‘zan gallyutsinogen va narkotik ta‘siri bilan mashhur bo‘lgan haqiqiy o‘simlikdir.

Bundan tashqari, asarda tarixda yashab o‘tgan real shaxslar ismiga ham duch kelinadi. Masalan, Nikolas Flamel obrazi. Germiona kitobdan Flamel 665 yoshda bo‘lib, Faylasuflar toshining yagona sohibi ekanini o‘qib beradi³⁷.

Nikolas Flamel real shaxs bo‘lib, 1330–1418-yillarda Fransiyada yashab o‘tgan, kitob savdosi va alximiya bilan shug‘ullangan. Ko‘rinib turibdiki, Joan Rouling o‘zining fantastik olamida real olamdagi tanish obyektlarni ataylab qo‘llash orqali asarga hujjatli ishonchlik bag‘ishlaydi. “Shirin qovunlar mamlakati”da esa realistik asos boshqacharoq, ya‘ni Akromning ilm-fan (fizika, kimyo, biologiya) vositasida Iblisga qarshi kurashishi orqali ta‘minlanadi. Bu ham o‘z navbatida sof xayoliy dunyoni ilmiy-ratsional asosga bog‘lash usulidir.

Shuni alohida ta‘kidlash lozimki, fentezida realizm bo‘lmasligi mumkin, lekin reallik bor bo‘lishi lozim. Muallif o‘quvchini o‘zi yaratgan dunyoning qonuniyatlari, xalqlari mentaliteti, qahramonlariga qadar ishonarli va mantiqiy tasvirlashi uchun baribir real narsalardan foydalanishga majbur. Aks holda o‘quvchi ongida ro‘y berayotgan voqealarga beixtiyor ishonchsizlik paydo bo‘ladi va asar jozibasi yo‘qoladi.

“Arxetip” atamasi XX asrda psixolog Karl Gustav Yung tomonidan kiritilgan bo‘lib, insoniyat tajribasi asosida shakllangan prototipni bildiradi³⁸. J.Rouling “Garri Potter”da arxetip personaj va syujetlarning deyarli hamma turidan foydalanadi, jumladan Germiona Grenjerning ismi yunon mifologiyasidan (Sparta qiroli Menelay va Yelenaning qizi) olingan bo‘lib, ittifoqdosh arxetipini ifodalasa, Draco Malfoyning ismi esa “ajdar” so‘zidan kelib chiqib, yovuzlik arxetipiga mos keladi. Kentavrlar, uch boshli it (yunon mifologiyasidagi Serber bilan tenglashtiriladi), Vasilisk (Pliniy tasviriga ko‘ra)³⁹, Voldemortning xizmatkori Nagayna (sanskritcha “naga” ilon)⁴⁰, boggart (kelt mifologiyasidagi uy ruhi)⁴¹ kabi obrazlarning barchasi turli xalqlar mifologiyasidan o‘zlashtirilgan. “Shirin qovunlar mamlakati”dan farqli o‘laroq, bu yerda shunday ittifoqdosh-arxetiplar tizimi kuzatilmaydi.

³⁶ Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher's Stone. London: Bloomsbury, 1997. – P.148.

³⁷ Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. London: Bloomsbury, 1998. – P. 143.

³⁸ Jung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton: Princeton University Press, 1959. – P. 4.

³⁹ Плиний Старший. Естественная история / Пер. с лат. Кн. VIII. – Гл. 33.

⁴⁰ Санскрит-инглиз луғати: Monier-Williams M. A Sanskrit-English Dictionary. Oxford: Clarendon Press, 1899. – P. 525.

⁴¹ Katharine Briggs. An Encyclopedia of Fairies: Hobgoblins, Brownies, Bogies. New York: Pantheon Books, 1976. – P. 22.

Bu esa asarning shiddatini birmuncha pasaytirgan, qahramon esa nisbatan yolg‘izlashib qolgan, deb aytish mumkin.

Xalq ertaklarining o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rgangan V.Ya.Propp shunday xulosaga keladi: har bir ertakda qahramonlar funksiyalarining qat’iy belgilangan ketma-ketligi va funksiyalar o‘rtasida bog‘lovchi bo‘g‘in bo‘lib xizmat qiluvchi yordamchi elementlar mavjud⁴². “Garri Potter”da bu elementlarning deyarli barchasini uchratamiz, masalan, dastlabki holat, Garrining ota-onasining fojiali o‘limi, Garri va Voldemort qarama-qarshiligi, yo‘llovchi-yordamchi Xagrid, u Garrini oddiy va sehrli olamlar o‘rtasidagi vositachi sifatida Xogvartsga olib boradi hamda sehrli atributlar (sehrli tayoqcha, Xedvig, Ko‘rinmas mantiya) bilan ta‘minlaydi. Dastlabki sinov Ron bilan do‘stlashuv, asosiy sinov esa Voldemort ustidan qozonilgan g‘alaba bo‘lib, bu “dastlabki va asosiy sinovlarning ikki tomonlama qarama-qarshiligi”⁴³ tamoyiliga to‘liq mos keladi.

Yu.V.Korolkova “Adabiy ertaklar va fentezi o‘rtasidagi munosabatlar to‘g‘risida” maqolasida adabiy ertakni sehr, mo‘jiza syujet yaratuvchi omil rolini bajaruvchi muallifning badiiy nasriy asari sifatida ta‘riflaydi⁴⁴, P.Lupanova esa «ertak haqiqati atmosferasi»ning yemirilishini adabiy ertakning asosiy o‘ziga xos xususiyati deb ataydi⁴⁵. Y.N.Kovtunning fikricha, hozirgi vaqtda adabiy ertak fentezi bilan chambarchas qo‘shilib ketmoqda va ular o‘rtasida farqlovchi chiziqli chizish tobora qiyinlashib bormoqda⁴⁶. Shu nuqtayi nazardan, “Shirin qovunlar mamlakati”ni ham, “Garri Potter”ni ham bir vaqtning o‘zida ham adabiy ertak, ham fentezi janriga mansub deb hisoblash mumkin.

Xulosa. O‘tkazilgan qiyosiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, X.To‘xtaboyevning “Shirin qovunlar mamlakati” ertak-romani va J.Roulingning “Garri Potter” roman turkumi, ikki mustaqil madaniy-adabiy an‘anaga mansub bo‘lishiga qaramay, ikki dunyolilikni, folklor-mifologik arxetiplarning badiiy transformatsiyasini, hamda fantastik matnda realistik asosning saqlanishini kabi fentezi yo‘nalishining asosiy tipologik belgilarini mushtarak tarzda namoyon etadi.

Shu bilan birga, ikki asar o‘rtasidagi farqlar ham naqadar muhim ekanini ko‘rsatdi. To‘xtaboyev fantastik va real olamlar o‘rtasiga nisbatan aniqroq chegara chizadi va qahramonining yolg‘izligini, mustaqil aql-zakovat bilan kurashini ustuvor qo‘yadi, bu esa milliy folklor an‘analari (yong‘oq daraxti, hid biluvchi burun) bilan chambarchas bog‘liq. Rouling esa real va sehrli dunyolarni tobora chirmashtirib boradi, arxetip personajlar va yordamchilar tizimidan keng foydalanadi, hamda real ilmiy-tarixiy faktlarni (o‘simliklar, tarixiy shaxslar) puxta tadqiq etilgan sehrli tafsilotlar bilan uyg‘unlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, har ikki asar ham fentezi janrining umuminsoniy, madaniyatlararo tabiatini, uning folklor va mifologiya bilan chuqur genetik aloqasini hamda zamonaviy bolalar-o‘smirlar adabiyotidagi tarbiyaviy-badiiy salohiyatini yorqin tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

⁴² Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. Ленинград: Academia, 1928. – С. 21.

⁴³ Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. Ленинград: Academia, 1928. – С.39.

⁴⁴ Королькова Ю.В. О соотношении литературной сказки и фэнтези // Филологические науки. 2010. № 4. – С. 58.

⁴⁵ Лупанова И.П. Полвека: Советская детская литература. Москва: Детская литература, 1969. – С. 214.

⁴⁶ Ковтун Е.Н. Художественный вымысел в литературе XX века. Москва: Высшая школа, 2008. – С.61.

1. Briggs K. An Encyclopedia of Fairies: Hobgoblins, Brownies, Bogies. — New York: Pantheon Books, 1976.
2. Jung C.G. The Archetypes and the Collective Unconscious. — Princeton: Princeton University Press, 1959.
3. Nix G. Sabriel. — New York: HarperCollins, 1995.
4. Rowling J.K. Harry Potter and the Philosopher’s Stone. — London: Bloomsbury, 1997.
5. Rowling J.K. Harry Potter and the Chamber of Secrets. — London: Bloomsbury, 1998.
6. Zelazny R. Interview on the craft of fantasy // The Craft of Science Fiction. — New York: Harper & Row, 1976.
7. Абдуллаева М. Худойберди Тўхтабоев насрида қиёслаш усули // Ўзбек тили ва адабиёти. — 2019. — № 2.
8. Дадажонов Ш. Ўзбек болалар насрида фольклор анъаналари. — Тошкент: Фан, 2015.
9. Евсюков В.В. Мифы о вселенной. — Новосибирск: Наука, 1988.
10. Ковтун Е.Н. Художественный вымысел в литературе XX века. — Москва: Высшая школа, 2008.
11. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов. — Москва: ЭКСМО-Пресс, 1999.
12. Королькова Ю.В. О соотношении литературной сказки и фэнтези // Филологические науки. — 2010. — № 4.
13. Кострова О.А. Художественный хронотоп фантастического текста // Вестник СамГУ. — 2011. — № 2.
14. Лупанова И.П. Полвека: Советская детская литература. — Москва: Детская литература, 1969.
15. Неёлов Е.М. Волшебно-сказочные корни научной фантастики. — Ленинград: Изд-во ЛГУ, 1986.
16. Пивоев В.М. Мифологическое сознание как способ освоения мира. — Петрозаводск: Карелия, 1991.
17. Плиний Старший. Естественная история / Пер. с лат.
18. Пропп В.Я. Морфология волшебной сказки. — Ленинград: Academia, 1928.
19. Тўхтабоев Х. Ширин қовунлар мамлақати: Эртақ-роман. — Тошкент: Ёш гвардия, 1982.
20. English Fairy Tales / Collected by J. Jacobs. — London: David Nutt, 1890.
21. Monier-Williams M. A Sanskrit-English Dictionary. — Oxford: Clarendon Press, 1899.
22. Sanderson B. Sanderson’s Laws of Magic. — 2007.